

RELIGINIO UGDYMO LIETUVOJE JURIDINIAI ASPEKTAI

Vaineta Juškienė

Klaipėdos universitetas

Anotacija

Straipsnyje pristatomi ir nagrinėjami religinio ugdymo Lietuvoje juridiniai aspektai bei aplinkybės. Nagrinėjamas katalikiškojo ugdymo restitucijos ir įteisinimo valstybės įstatymuose procesas, švietimo politikos nuostatos, veikusios religinio ugdymo ir katalikiškųjų mokyklų kūrimosi bei plėtros tendencijas dviejų skirtingų Nepriklausomos Lietuvos istorijos laikotarpių (1918–1940 m. ir 1990–2009 m.) kontekste. Nagrinėjami valstybinės ir tarptautinės reikšmės dokumentai, nulėmę religinio ugdymo vietą valstybės švietimo sistemoje, jį reglamentuojantys švietimo įstatymai. Aptariamos šiuos procesus lydėjusios ir veikusios politinės bei visuomeninės nuostatos. Pristatomos religinio ugdymo Lietuvoje juridinių aspektų lyginamosios išvalgos.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: Katalikų Bažnyčia Lietuvoje, religinis ugdymas, katalikiškosios mokyklos.

Abstract

Juridical aspects and factors of religious education in Lithuania are presented and analysed in the article. In the context of two different historical periods of Independent Lithuania (1918–1940 and 1990–2009) the article discusses the process of restitution of Catholic education and its legitimation by state laws as well as provisions of educational policy, which influenced creation and development of religious education and Catholic schools. Documents of national and international importance, which affected the position of religious education in the state educational system, and educational laws, which regulate religious education, are also analysed. Political and social attitudes following and influencing these processes are discussed. Comparative insights of juridical aspects of religious education in Lithuania are also presented. KEY WORDS: Catholic Church in Lithuania, religious education, Catholic schools.

Įvadas

Religinio ugdymo integracija į bendrąjį ugdymo procesą – viena esminių sąlygų, siekiant užtikrinti demokratišką galimybę pasirinkti kiekvieno asmens pasaulėžiūrą atitinkančią mokymą ir auklėjimą. Šios srities eliminavimas iš mokyklinio ugdymo sistemos pažeistų laisvą kiekvieno asmens apsisprendimo teisę, deklaruojamą tiek tarptautinių, tiek mūsų šalies valstybės ir Bažnyčios dokumentų (Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, 1948, str. 26, § 3; LR Konstitucija, 1992, str. 26; Gravissimum Educationis, 2001 ir kt.). Todėl religinio ugdymo įteisinimo klausimas aktualus kiekvienos demokratinės šalies švietimo politikai, siekiant tenkinti visuomenės edukacinius poreikius. Šią problemą dar kartą akcentavo 2009 m. rugsėjį Vatikano katalikiškojo ugdymo kongregacijos paskelbtas dokumentas dėl religinio ugdymo mokyklose, kuriame reiškiamas susirūpinimas dėl pasitaikančių mėginimų religinį ugdymą įstatymais keisti mokymu, kuris neatitinka nei tėvų, nei Bažnyčios edukacinių nuostatų (Congregation for Catholic Education, 2009). Šiame kontekste aktualu panagrinėti ir mūsų šalies religinio ugdymo juridinius aspektus, juolab kad pasitinkame religinio ugdymo restitucijos Lietuvoje dvidešimtąsias metines.

Religinis ugdymas ir švietimas Lietuvos istorijoje ne kartą patyrė okupacinių režimų nulemtą nuosmukį. Tiek XX a. pradžioje, tiek pabaigoje – kartu su Nepriklausomybės atgavimu, jam būdingi restituciniai procesai, kurie neatsiejami nuo juridinių sąlygų bei politinių tendencijų. Todėl šiame straipsnyje ir bus bandoma apžvelgti esminius religinio ugdymo įteisinimo aspektus abiem paskutiniaisiais Nepriklausomos Lietuvos laikotarpiais.

Tyrimo objektas – religinis ugdymas valstybės dokumentų ir įstatymų kontekste.

Tyrimo tikslas: išnagrinėti religinio ugdymo įteisinimo aplinkybes ir procesus Lietuvoje skirtingais istoriniais tarpsniais. Atsižvelgiant į chronologiją, tyrimo tikslas detalizuojamas šiais uždaviniais:

- Aptarti religinio ugdymo įteisinimo aplinkybes ir procesus 1918–1940 m. laikotarpiu;
- Aptarti religinio ugdymo įteisinimo aplinkybes ir procesus 1990–2009 m. laikotarpiu.

Tyrimo metodai: mokslinės literatūros ir archyvinių šaltinių analizė, dokumentų analizė, lyginamoji analizė, interpretacija.

1. Religinio ugdymo įteisinimo aplinkybės ir procesai 1918–1940 m.

Po ilgo ir sudėtingo nacionalinio išsivadavimo proceso XX a. pradžioje Lietuvai atkūrus Nepriklausomybę (1918 02 16), švietimas tapo viena prioritetinių valstybės kūrimosi sričių. Formavosi valstybinė švietimo sistema,

kurioje ypač svarbus buvo religinis aspektas. Po ilgų okupacinio režimo nuolatinės diskusijos (Steigiamojo Seimo darbai, 1920–1921), šis klausimas aktyviai gvildintas spaudoje, visuomeninių organizacijų ir pedagogų sambūriuose.

1922 m. priimta Lietuvos Valstybės Konstitucija laidavo religinės veiklos laisvę ir platų veikimo spektrą. Visoms Lietuvoje esančioms tikybos organizacijoms valstybė pripažino lygias teises tvarkytis taip, kaip numato jų kanojai arba statutai, laisvai skelbti savo tikėjimo mokslą ir atlikti savo kulto apeigas, steigti ir tvarkyti savo kulto namus, mokyklas, auklėjimo ir labdaros įstaigas, steigti vienuolynus, tikybos kongregacijas, brolijas, uždėti savo nariams mokesčius tikybos organizacijų reikalams, įsigyti kilnojamąjį ir nekilnojamąjį turtą ir jį valdyti (Lietuvos Valstybės Konstitucija, 1922, § 83). Šis Konstitucijos straipsnis aiškiai ir nedviprasmiškai deklaravo visoms Lietuvoje veikiančioms tikybos organizacijoms mokyklų *steigimo* ir *tvarkymo* teisę. Religinėms organizacijoms suteiktos juridinio asmens teisės (Ten pat, § 83). Juridinė galia pripažinta ir Bažnyčios išduotiems dokumentams: gimimo, vedybų ir mirties įteisinimo aktams (Ten pat, § 85). Sekmadienį ir kitas pripažintas šventes įstatymas saugojo kaip „poilsio ir dvasios pakilimo dienas“ (Ten pat, §86). Religinių poreikių ir pareigų vykdymo galimybės įteisintos kariuomenėje, ligoninėse, kalėjimuose ir kitose viešose įstaigose (Ten pat, § 87). Šios nuostatos išliko nepakitusios ir 1928 m. priimtoje Valstybės Konstitucijoje (Lietuvos Valstybės Konstitucija, 1928).

Tačiau 1938 m. priimtoje Lietuvos Konstitucijoje jau galime įžvelgti kai kurių bažnytinės veiklos siaurinimo tendencijų. Šis įstatymas nustatė, kad valstybė pripažįsta auklėjamąją reikšmę Bažnyčioms ir kitoms atitinkamoms tikybos organizacijoms (Lietuvos Valstybės Konstitucija, 1938, § 36, 2 dalis), Bažnyčioms bei kitoms atitinkamoms tikybos organizacijoms leidžiama įstatymu nustatytais sąlygomis ir tvarka *laikyti* auklėjamąsias įstaigas ir mokyklas (Ten pat, § 39). Lyginamoji analizė rodo, kad 1938 m. Konstitucijoje jau neberašoma apie ugdymo įstaigų „steigimą“, „tvarkymą“ – tai skelbta ankstesniuose (1922 m. ir 1928 m.) pagrindinio šalies įstatymo leidimuose. Šiuo atveju deklaruojamas tik leidimas „laikyti“ analogiškas mokyklas. Darytina išvada, kad paskutinė Lietuvos Konstitucija užtikrino tik jau esamų privačių religinės krypties ugdymo įstaigų išlaikymo, bet ne kūrimo teisę.

Kaip fundamentalius *ugdymo veiksnius* įstatymai įteisino šeimą ir mokyklą, analogiškas auklėjimo teises suteikdami ir Bažnyčiai (Lietuvos Valstybės Konstitucija, 1922, § 39). Kartu kuriant ir įgyvendinant švietimo reformos

projektus vyko nuolatinės diskusijos dėl optimalaus mokyklos tipo – laisvos, neutralios ar konfesinės mokyklos – ir jaunimo pasaulėžiūros formavimo jose (Tijūnėlienė, 2000; 2003). Dalis politikų, visuomenės veikėjų ir pedagogų pasisakė už *pasaulietinės* mokyklos koncepciją. Ši nuostata išdėstyta ir pirmojo Lietuvos mokytojų kongreso (1921 m.) priimtoje rezoliucijoje (Pirmasis Lietuvos mokytojų kongresas, 1921, p. 122). Panašios sampratos laikėsi ir Lietuvos mokytojų profesinė sąjunga, savo konferencijose ir spaudoje siūlusi *atskirti mokyklą nuo Bažnyčios*, tikyba paliekant privačiu kiekvieno asmens reikalu (Motuzas, 1995).

Katalikiškajai kryptčiai atstovavę mokslininkai – dvasininkai ir pasauliečiai (kun. S. Šultė, prof. St. Šalkauskis, kun. P. Malakauskis, vysk. M. Reinys, visuomenės veikėjas P. Dovydaitis ir kt.) bei Katalikių mokytojų sąjunga buvo *konfesinių* mokyklų šalininkai ir akcentavo religijos reikšmę ugdymo procese (Tijūnėlienė, 2000). Analogiškos diskusijos vyko ir Seime, nors dar 1922 m. priimtoje Lietuvos Valstybės Konstitucijoje įteisinta, kad religijos mokymas mokyklose yra privalomas, išskyrus mokyklas, įsteigtas vaikams, kurių tėvai nepriklauso jokiai tikybos organizacijai; religijos privalo būti mokoma pagal reikalavimus tos tikybos organizacijos, kuriai mokinys priklauso (Lietuvos Valstybės Konstitucija, 1922, § 80). Analogiškos nuostatos atkartotos ir 1928 m. Konstitucijoje (Lietuvos Valstybės Konstitucija, 1928; § 81). Tačiau vėlesniame Įstatymo leidime (1938 m.) ši formuluo­­tė jau pakoreguota į teiginį, kad pradinėse ir vidurinėse mokyklose tikyba dėstoma mokiniams, priklausantiems valstybės pripažintoms bažnyčioms ir kitoms atitinkamoms tikybos organizacijoms. Tikybos dėstymas kitose mokyklose nustatomas remiantis įstatymu. Tikyba mokiniams, priklausantiems kuriai nors Bažnyčiai ar kitai atitinkamai tikybos organizacijai, nedėstoma, jei negalima parūpinti jos mokytojo (Lietuvos Valstybės Konstitucija, 1938, § 41, 1, 3 dalys). Šiuo atveju tikybos dėstymo spektras susiaurintas, įvardijant jos dėstymą tik *pradinėse* ir *vidurinėse mokyklose*. Ankstesnės Konstitucijos deklaravo privalomą religijos dėstymą *visose mokyklose*, o nuorodos apie pedagogą iš viso nebuvo. Tačiau paskutinėje Konstitucijoje analogiškai įteisinta dvasininkų seminarijų veikla (to nebuvo ankstesnio leidimo Įstatymuose): valstybės pripažintos Bažnyčios ir kitos atitinkamos tikybos organizacijos gali laikyti dvasines mokyklas dvasininkams rengti (Lietuvos Valstybės Konstitucija, 1938, § 28). Tačiau iš paragrafo formuluo­­tės neaišku, ar šis straipsnis leido steigti naujas tokio tipo mokyklas, ar tik išlaikyti esamas.

Valstybės įstatymai mokyklų steigimo galimybes suteikė Švietimo ministerijai, savivaldybėms, visuomeninėms organizacijoms ir pavieniams asmenims (Lietuvos Valstybės Konstitucija, 1922, § 79; Vidurinių ir aukštesniųjų mokyklų įstatymas, 1925, § 2). Katalikiškosios konfesinės mokyklos priklaus

sė *privatinių* mokyklų kategorijai, kuriai pirmajame Lietuvos nepriklausomybės dešimtmetyje suteiktos palankios funkcionavimo sąlygos, jų steigimo ir tinklo plėtros sistema buvo demokratiška. Jau nuo 1919 m. ministerija Vyriausybės nustatyta tvarka skyrė šioms mokykloms pašalpas iš valstybės išdo (Aukštesniųjų mokyklų laikymo taisyklės, 1919), vėliau ši parama įteisinta ir Konstitucijoje: „Privatinės konfesinės mokyklos, jei jos išpildo įstatymų nustatytą programos minimumą, gauna iš Valstybės Išdo švietimo reikalams skiriamą biudžeto dalį, kuri atitinka, oficialiniai priklausančių tai tikybinei organizacijai, kurios mokslu tos mokyklos vedamos, Lietuvos piliečių ir mokinių skaičiui“ (Lietuvos Valstybės Konstitucija, 1922, § 82; Lietuvos Valstybės Konstitucija, 1928, § 83). 1922 m. išleistuose Lietuvos Valstybės Konstitucijos paaiškinimuose teigiama: „Konfesinė mokykla – tikybinė mokykla. Konstitucija nustato, kad tokioms mokykloms gali būti atleidžiama tokia valstybės lėšų dalis, kokia išpuola tam tikros tikybos piliečių ir mokinių daliai, jeigu tik tikybinėje mokykloje yra išpildoma kitoms mokykloms nustatytoji žemiausioji (minimum) programa“ (Jankūnaitė, 1922, p. 16). Tai buvo svarbi katalikiškųjų mokyklų plėtros sąlyga, žinant ano meto etninę-konfesinę situaciją: katalikai Lietuvoje sudarė 85,72 % visų krašto gyventojų (Mironas, 1929). Situacija iš esmės nepasikeitė per visą Nepriklausomybės laikotarpį: 1940 metais katalikai sudarė daugiau kaip 85 % visų krašto gyventojų, o tarp lietuvių katalikiškosios konfesijos atstovų buvo maždaug 94 %.

Istorinė medžiaga rodo, kad tarpukario Lietuvoje egzistavo glaudus ryšys tarp valstybinių ir bažnytinių struktūrų. Politinėje retorikoje neretai vartota katalikiškoji terminija ir simbolika. Tačiau tarp politinių partijų (tautininkai ir krikščionys demokratai) valstybėje pamažu didėjo trintis. Katalikams atsakant į tautininkų ideologinius išpuolius, katalikiškumas įvardytas kaip vienas svarbiausių elementų, padedančių puoselėti lietuviškumą. Mokslo ir tikėjimo integralumo reikmė neretai deklaruota kaip esminė tautos išlikimo sąlyga (Katalikų veikimo centras ir jo uždaviniai, 1929; Dovydaitis, 1930; Čėsnyš, 1938). Dar 1926 metais vykusioje lietuvių Katalikų darbuotojų konferencijoje iškelta katalikiškųjų mokyklų trūkumo problema. Prof. S. Šalkauskis teigė, kad „Lietuvoje katalikiškų mokyklų yra daug mažiau, negu reikėtų, žiūrint katalikų mokinių skaičiaus“ (Katalikų mokyklų klausimu, 1927, p. 69). Svarstydamas tą pačią problemą prof. K. Pakštas pabrėžė, kad „nė viena valstybinė gimnazija nėra katalikiška“ dėl šiose mokyklose dirbančių ugdytojų pasaulėžiūros nevienalytiškumo, o kartais ir atviro priešiško katalikų Bažnyčios mokslui (Katalikų mokyklų klausimu, 1927, p. 69). Problemą siūlyta spręsti perskirstant mokykloms skiriamas lėšas, valstybės piliečių katalikų surinktus švietimo reikalų mokesčius investuojant į katalikiškųjų mokyklų kūrimą ir stiprinimą. Tačiau valstybės politikų nuostatos katalikiškojo ugdymo aspektu nebuvo vieningos.

Katalikiškųjų mokyklų tinklo plėtros dinamika neigiamai pakito trečiojo dešimtmečio pabaigoje ir ketvirtojo dešimtmečio pradžioje. Valstybės politikai dėl konfesinio tipo mokyklų pakrypęs neigiamai, prasidėjo jų valstybinimo etapas. Katalikų Bažnyčia ir katalikiškos pakraipos inteligentija stengėsi puoselėti autonomišką konfesinių mokyklų tinklą, o oficialioji švietimo politika pamažu kryo į Katalikų Bažnyčios suvaržymą arba visišką išstūmimą iš ugdymo sistemos: nutraukta arba sumažinta valstybės finansinė parama katalikiškoms „Saulės“ ir „Žiburio“ mokykloms (Ministrų kabineto 1928 pranešimas Švietimo Ministeriui, L. 75), dalis jų suvalstybinta. 1930 m. rugsėjo 4 d. išleistame Švietimo ministerijos aplinkraštyje gimnazijose ir kitose vidurinėse mokyklose uždrausta ideologinių organizacijų veikla. Ši akcija nukreipta prieš ateitininkus, į kurių vietą pretendavo tautininkų proteguojama suvalstybinta skautų organizacija (Truska, 1996).

Katalikų Bažnyčios atstovai šiai politikai oponavo. 1929 m. gruodžio 12–14 d. vykusiame Lietuvos vyskupų pasitarime išreikštas nepasitenkinimas veiksmais dėl katalikiškųjų mokyklų, ypač mokyklų suvalstybinimo faktais. Katalikų veikimo centro konferencijos rezoliucijose (1930 m. spalio 8–10 d.) numatytas kreipimasis į Vyriausybę, prašant, kad ji katalikiškosioms organizacijoms gražintų suvalstybtas jų mokyklas, esamas išlaikytų ir leistų steigti naujas, duodama joms pašalpas, adekvačias valstybinėms bei tautinių mažumų gimnazijoms (Katalikų veikimo centro konferencijos, 1930). Tačiau šias pretenzijas Švietimo ministerija atmetė (Švietimo ministro K. Šakenio 1930 sausio 8 d. pranešimas arkivyskupui metropolitui J. Skvireckui, 1930).

Tiriamąjį laikotarpį katalikiškąją poziciją stiprino palanki oficialioji Bažnyčios nuostata. Popiežius Pijus XI 1926 m. balandžio 4 d. apaštališkąja konstitucija „Lithuanorum gente“ („Lietuvių tautai“) įsteigė pirmąją Lietuvos bažnytinę provinciją su naujomis vyskupijomis. Lietuva bažnytiniu požiūriu įgavo savarankiškumą, tapo tiesiogiai pavaldi Šventajam Sostui. Šį faktą mokslininkai laiko ypač svarbiu, prilyginusiu Lietuvą kitoms Europos valstybėms, įvardydami ją Antrąja krašto nepriklausomybe (Žemaitis, 2000; 2006). Tyrinėjamu laikotarpiu šis oficialus aktas buvo svarbus žingsnis Bažnyčios ir Lietuvos valstybės santykių sutvarkymo link.

1927 m. rugsėjo 27 d. pasirašytas Šv. Sosto ir Lietuvos Respublikos konkordatas, reglamentavęs Katalikų Bažnyčios padėtį ir teises Lietuvos Respublikoje. Jau šių įvykių išvakarėse tikėtasi, kad šis dokumentas „sustiprins katalikybę, tautą, valstybę“ (Subačius, 2007, p. 39). Konkordatu įgyvendinta teisinė parama Bažnyčiai Lietuvoje.

Be kitų visuomeninių religinių aspektų, šiame dokumente didelis dėmesys skirtas ir švietimo reikalams. Konkordato 13-asis straipsnis dar kartą patvirtino privalomą religijos mokymą visose viešose arba Valstybės šelpiamose

mokyklose. Programų, ugdymo priemonių ir mokytojų skyrimas, kiek tai susiję su mokymo turiniu ir pedagogų dora, remiantis Bažnyčios Kanonų teise, paliktas vyskupo jurisdikcijai (Konkordatas Šv. Sosto ir Lietuvos Respublikos, 1927, 13 str. 1 punktą). Šios nuostatos iš esmės atitiko Lietuvos Konstitucijos teiginius. Konkordate pateikiami tikybos mokymo principo taikymo ypatumai, susiję su šio mokymo programa, tekstais, mokytojų skyrimu, religijos mokymo priežiūra ir t. t., politikos ir teisės mokslininkų (Bačkis, 2007) kartais įvardijami kaip valstybės teisių paaukojimas, kurias pasiliko Bažnyčia religinio mokymo ir švietimo srityje.

Visose minėtose ugdymo įstaigose valstybė, suderinusi su vyskupais, išpareigojo rūpintis moksleivių religinių prievolių atlikimo galimybėmis. Jaunimo katalikiškojo auklėjimo srityje Valstybė pripažino Bažnyčios kanono nr. 1381 numatytas vyskupų teises ir deklaravo sutiksianti su teisėtais vyskupų nurodymais (Konkordatas Šv. Sosto ir Lietuvos Respublikos, 1927, 13 str. 3–4 punktai). Minėtasis Bažnyčios kanonas skelbė, kad:

1. Bažnytinė valdžia turi įgaliojimus teikti ir prižiūrėti religinį mokymą ir švietimą visose mokyklose.
2. Vietos ordinarai gali ir privalo prižiūrėti, kad nė vienoje jų teritorijų mokykloje nė vienas nebūtų mokomas prieš tikėjimą ar dorovę.
3. Jie turi įgaliojimus reikalauti pašalinti tuos dėstytojus ir knygas, kurie kenkia tikėjimui ar dorovei (Bačkis, 2007).

Nagrinėjant kanonu paremtus konkordato teiginius akivaizdu, kad šiomis nuostatomis pripažįstamas visapusiškas katalikiškų religinių apeigų ir kulto laisvės principas tiek teorijoje, tiek praktikoje.

Bažnyčios priklausomybėje esančios mokyklos, prisitaikančios prie Švietimo ministerijos programų, vertinant diplomus prilygintos valstybinėms mokykloms (Konkordatas Šv. Sosto ir Lietuvos Respublikos, 1927, 13 str. 5 punktą). Pagrindinis šios konkordato nuostatos tikslas – katalikiškųjų mokyklų diplomų vertės problema, tačiau šią formuluotę galime traktuoti ir kaip netiesioginį privačių katalikiškųjų ugdymo įstaigų buvimo įtvirtinimą Lietuvos švietimo sistemoje. Ši konkordato dalis, kurioje valstybė išpareigojo analogiškai vertinti katalikiškųjų ir valstybinių mokyklų diplomus, buvo ypač svarbi katalikiškųjų mokyklų statusui įtvirtinti.

Apibendrinant galima teigti, kad šia valstybės ir Bažnyčios sutartimi ikivertinimo ugdymo srityje įteisinti šie dalykai:

- privalomas tikybos mokymas;
- dvasinės valdžios autoritetas nustatant tikybos mokymo programą ir parenkant mokomąsias priemones;

- Bažnytinės kanonų teisės autoritetas prižiūrint religijos dalykų mokymą ir šios srities pedagogų skyrimą, kiek tai susiję su mokslo turiniu ir dėstančiųjų dora;
- vyskupo autoritetas išduodant arba atimant pedagogui leidimą dėstyti tikybą;
- valstybės įsipareigojimas katalikiško jaunimo auklėjimo aspektu:
 - 1) pripažinti vyskupams kanono nr. 1381 numatytas teises;
 - 2) sutikti su teisėtais vyskupų nurodymais.

Konkordato nuostatos buvo Bažnyčios teisių ir interesų apsaugos garantija. Kartu šis žingsnis rodė Bažnyčios prisiimamą atsakomybę Lietuvos švietimo srityje, laikantis popiežiaus Pijaus XI nuostatos, jog „valstybei nėra ko bijoti dėl Bažnyčios ir pagal Bažnyčios nurodymus duodamo išsilavinimo; būtent per šį išsilavinimą Bažnyčia paruošė šiuolaikinę civilizaciją, suteikdama jai visa, ką turi geriausio ir labiausiai išvystyto“ (Popiežiaus laiškas kardinolui Gasparri; žr. Bačkis, 2007). Vertindamas šio dokumento reikšmę tuometinėje Lietuvoje ir lygindamas su kitų šalių konkordatais S. A. Bačkis teigia, kad Lietuvos ir Šventojo Sosto konkordatas geriau apsaugojo lietuvių katalikų interesus nei analogiški kitų šalių dokumentai (pvz., konkordatas su Lenkija), nustatantys Katalikų Bažnyčios ir švietimo santykių statusą, reikšmę. Jis pripažino religijai ir viskam, kas su ja susiję – kultui, mokymui, individualiai ir socialinei moralei – išskirtinę funkciją to meto visuomenėje ir suteikė Šventajam Sostui galimybę bet kada įsikišti ginant tai, kas priklauso religijos sričiai. Šių teisės dokumentų analizė ir valstybės prisiimtų įsipareigojimų apimtis rodo, kad religija ir dorovė traktuotos kaip prioritetinės sritys tarpukario Nepriklausomoje Lietuvoje.

2. Religinio ugdymo įteisinimo aplinkybės ir procesai 1990–2009 m.

Auklėjimas ir švietimas – neatsiejamas Bažnyčios uždavinys, todėl tiek XX a. pradžioje, tiek sovietinės okupacijos metais (1940–1990) Lietuvos Katalikų Bažnyčia aktyviai kovojo dėl šios teisės.

Sovietų valdžia Lietuvoje atskyrė Bažnyčią nuo valstybės ir mokyklos, uždarė katalikiškąsias mokyklas, iš ugdymo planų eliminavo religinio turinio pamokas. 1976 m. parengti religinių susivienijimų nuostatai draudė grupinę katechezę, nustatė, kad tik sulaukus 18-os metų leidžiama apsispręsti dėl tikėjimo. Rengiant šį dokumentą neatsižvelgta į dvasininkijos prašymus suderinti nuostatas su Katalikų Bažnyčios kanonais (Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika, 1989), todėl religinis ugdymas slapta galėjo būti puoselėjamas tik šeimose. Tyrėjų teigimu (Zulumskytė, Lipkienė, 2003), šis būdas buvo mažai veiksmingas, nes tėvai dėl objektyvių priežasčių patys gerai neišmanė tikėji-

mo tiesų, todėl katalikiškasis ugdymas dėl tokių suvaržymų ir neigiamos nuostatos Bažnyčios atžvilgiu buvo neįmanomas.

Katalikiškojo ugdymo ir mokyklų atkūrimo idėjas 1988–1990 m. vėl subrandino Lietuvos Atgimimas. Lietuvos Vyriausybė, Mokslų akademija ir Sąjūdis ragino piliečius, organizacijas, visuomenės grupes siūlyti LSSR konstitucijos tobulinimo variantus. Į šį kvietimą atsiliepė Lietuvos Katalikų Bažnyčios dvasininkija ir tikintieji. 1988 m. tarp įvairių reikalavimų, keliamų LSSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui ir TSRS KP generaliniam sekretoriui M. Gorbačioviui, buvo ir religijos klausimas. Panevėžio vyskupijos kunigų kreipimesi į M. Gorbačiovą 1988 m. gegužės 23 d. prašyta „nevaržyti rengti vaikus šv. Sakramentams, leisti vaikus ir jaunimą mokyti religijos“ (Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika, 1989, p. 183). 1988 m. rugpjūčio 3 d. vykusiame kunigų simpoziume kardinolas V. Sladkevičius ragino dvasininkus nelaukus Religijos reikalų tarybos leidimo ar atskiro vyskupo nurodymo pradėti vaikų katechezę ir religinį jaunimo švietimą (Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika, 1989, p. 160). Tuo pačiu metu Vilkaviškio vyskupijos dvasininkai išsiuntė M. Gorbačioviui pareiškimą su prašymu tikintiems tėvams užtikrinti lygiavertes galimybes su netikinčiais tėvais ir leisti savo vaikams perduoti religines pažiūras. 1988 m. rugsėjo 11 d. LSSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui nusiųstas Lietuvos vyskupų pareiškimas su reikalavimu tikinčiųjų sambūriams suteikti galimybę steigti jų pasaulėžiūrą atitinkančias *mokyklas* ar organizuoti papildomą mokymą. Kaip rodo istoriniai duomenys, reikalavimai, susiję su katalikiškuoju ugdymu, darėsi vis intensyvesni, labiau konkretizuoti (Zulumskytė, Lipkienė, 2003). Lietuvos tikinčiųjų kreipimesi į M. Gorbačiovą prašyta leisti kunigams ir tam pasirengusiems pasauliečiams sistemingai dėstyti tikėjimo tiesas ir doros mokslą mokyklose, internatuose ir bažnyčiose susirinkusioms jaunimo grupėms (Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika, 1989).

1989 m. lapkričio 29 d. pasirašytas bendras švietimo ministro H. Zabulio ir Lietuvos kardinolo V. Sladkevičiaus pareiškimas, kurio pagrindu parapijų klebonams leista *steigti parapines mokyklas*. Švietimo institucijos įpareigos šioms mokykloms skirti vietą tėvų pageidaujamos bendrojo lavinimo ir kitų mokyklų patalpose, kur turėjo būti sudarytos palankios sąlygos mokyti tikybos. Dokumente numatyta, kad Vyskupų Konferencija skirs tikybos dėstytojus ir autoritetingai spręs tikybos mokymo turinio bei kadro klausimus, o apie savo sprendimus informuos Švietimo ministeriją (Aliulis, 1998).

1991 m. pavasarį Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba pradėjo svarstyti švietimo įstatymo projektą. Nors tikyba mokyklose pradėta dėstyti dar 1990 m. sausio mėnesį, tačiau minėto įstatymo projekto svarstymo metu dėl šio klausimo dar aršiai diskutuota. 1991 m. birželio 25 d. priimtas nauja-

sis Švietimo įstatymas *sustiprino tikybos juridinį statusą*: jame numatyta, kad valstybinėse švietimo įstaigose tėvų (globėjų) pageidavimu mokoma tikybos, atsižvelgiant į šeimoje ar giminėje išpažįtamą religiją. Šių pamokų nelankantiems moksleiviams tuo metu dėstomi kiti su doroviniu ar pilietiniu ugdymu susiję dalykai. Tikybos dėstymas patikėtas dvasinės vyresnybės įgaliotiems asmenims (LR Švietimo įstatymas, 1991, 17 str.).

Religinio ugdymo galimybė įtvirtinta ir 1992 m. priimoje LR Konstitucijoje. Čia numatyta tėvų ir globėjų teisė nevaržomai rūpintis vaikų ir globotinių religiniu bei doroviniu auklėjimu pagal savo įsitikinimus (LR Konstitucija, 1992, 26 str.). Formalaus ugdymo srityje – valstybinėse ir savivaldybių mokyimo bei auklėjimo įstaigose – tikybos mokymas įteisintas atsižvelgiant į tėvų pageidavimą (LR Konstitucija, 1992, 40 str.). Pagrindiniame šalies įstatyme teigiama, kad Lietuvoje nėra valstybinės religijos, tačiau valstybė pripažįsta tradicines bažnyčias ir religines organizacijas. Valstybės pripažintoms bažnyčioms ir religinėms organizacijoms suteikiamos juridinio asmens teisės, įteisinta galimybė joms laisvai skelbti savo mokslą, atlikti apeigas, turėti maldos namus, labdaros įstaigas ir dvasininkų rengimo mokyklas (LR Konstitucija, 1992, 43 str.). Analogiškos religinės laisvės ir iš jos kylančios ugdymo bei auklėjimo teisės įteisintos ir 1995 m. paskelbtame „Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatyme“ (Lietuvos Respublikos religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymas, 1995).

Pasaulėžiūros aspektu LR Konstitucijoje teigiama, kad valstybinės ir savivaldybių mokyimo bei auklėjimo įstaigos yra *pasaulietinės*, taigi pasaulėžiūros ugdymo sistema nukreipta į *indiferentinį* ugdymą. Tame pačiame straipsnyje numatyta nevalstybinių mokyimo ir auklėjimo įstaigų steigimo galimybė (LR Konstitucija, 1992, 40 str.). Šia formuluote netiesiogiai įteisinama galimybė steigti konfesines katalikiškąsias mokyklas, tačiau apribojami jų steigimo juridiniai būdai, paliekant tik vieną – nevalstybinės mokyklos kūrimo – galimybę, taigi tradicinių religinių bendrijų nariams nebuvo užtikrintos tokios pat teisės ir sąlygos, kaip ir visiems kitiems gyventojams ugdyti savo vaikus švietimo įstaigose, kurios atitiktų šeimos įsitikinimus. Šioje srityje geresnes sąlygas sudarė 1998 m. priimta Švietimo įstatymo pataisa, kuri formalizavo galimybę steigti *valstybines* katalikiškos pasaulėžiūros mokyklas. Įstatymo naujoji redakcija numatė, kad švietimo įstaigos gali būti steigiamos kelių steigėjų sutarties pagrindu. Tėvų pageidavimu valstybės ar savivaldybių švietimo įstaigos sutarties pagrindu gali būti steigiamos kartu su valstybės pripažinta *tradicine religine bendrija* šios bendrijos, savivaldybių tarybos ar valstybės institucijos iniciatyva (LR švietimo įstatymo pakeitimo įstatymas, 1998, str. 10.4). Švietimo įstatymo pataisomis įteisintas naujas mokyklų tipas, konkretizuojantis Bažnyčios vaidmenį valstybės švietimo

sirtyje. Įstatyme nustatyta, kad norimas pasaulėžiūros ugdymas šiose mokyklose bus užtikrinamas per dviejų steigėjų švietimo įstaigų nuostatus, kuriuos tvirtina abu steigėjai. Juose numatoma:

- švietimo įstaigos vadovus religinės bendrijos teikimu skiria ir atleidžia atitinkamos valstybės ar savivaldybių institucijos;
- pasaulėžiūros ugdymo reikalavimus ir reikalavimus su ugdymu susijusiam švietimo įstaigos personalui nustato religinė bendrija;
- vadovų ir pedagogų atestaciją organizuoja abu steigėjai (pagal savo kompetenciją).

Igyvendinant religines teises ir siekiant stiprinti katalikiškojo ugdymo sritį Lietuvoje suaktyvėjo pilietinės iniciatyvos: 1992 m. įkurta katalikiškųjų mokyklų pedagogų, 1999 m. – *Katalikų tėvų asociacija*. Jau 1990 m. Telšiuose įsteigta pirmoji katalikiškoji vidurinė mokykla. Nuo 1991 m., plečiantis katalikiškųjų ugdymo įstaigų tinklui, jos ėmė burtis į Katalikiškųjų mokyklų draugiją. 1993 m. trečiosios katalikiškųjų mokyklų draugijos konferencijos metu priimti bendrieji katalikiškųjų mokyklų nuostatai. 1995 m. įvyko Lietuvos *katalikiškųjų mokyklų asociacijos* steigiamoji konferencija Pažaislyje (Kaunas). Tais pačiais metais LR Teisingumo ministerija oficialiai įregistravo Lietuvos *katalikiškųjų mokyklų pedagogų asociaciją* (LKMPA), kurią pripažino Lietuvos Vyskupų konferencija. 1996 m. LKMPA tapo Europos katalikiškojo švietimo komiteto (CEEC) nare. 2000 metais pasiekta, kad įstatymas užtikrins, jog nevalstybinėms katalikiškosioms mokykloms, kaip ir kitoms tradicinių religinių bendruomenių įsteigtoms mokykloms, teikiančioms valstybės standartus atitinkančių išsilavinimą, būtų skiriamas toks pat finansavimas kaip ir valstybinėms mokykloms (LR švietimo įstatymo 15 straipsnio papildymo ir 41 straipsnio pakeitimo įstatymas, 2000, str. 2). Šie vyriausybės priimti dokumentai užtikrino nevalstybinių katalikiškojo ugdymo įstaigų steigimo veiklą ir jų finansavimą, skiriant katalikiškųjų mokyklų vienam mokiniui tiek pat lėšų kaip ir kitoms valstybinėms ir savivaldybės mokykloms. 2004 m. ataskaitinės LKMPA konferencijos metu pakeitus įstatus, ji reorganizuota į *Nacionalinę katalikiškųjų mokyklų asociaciją* (NKMA). 2009 m. asociacija vienijo 31 katalikiškąją ugdymo įstaigą, kurioje mokėsi 15 613 moksleivių, dirbo 1504 pedagogai (Nacionalinė katalikiškųjų mokyklų asociacija, 2009).

Kaip ir tarpukario laikotarpiu, valstybės ir Bažnyčios santykių reglamentavimo procesas vyko ir tarptautiniu lygmeniu. 2000 m. gegužės 5 d. pasirašyta *Šventojo Sosto ir Lietuvos Respublikos sutartis* dėl bendradarbiavimo kultūros ir švietimo srityje. Šiame dokumente dėl katalikiškojo ugdymo Lietuvos Respublika išsipareigojo:

- visose valstybinėse ir savivaldybių bendrojo lavinimo įstaigose sudaryti galimybę pasirinkti tikybos kursą (str. 2);
- katalikų tikybai mokyti sudaryti tokias pat sąlygas kaip ir kitų dalykų mokymui (str. 1);
- dėl katalikų tikybos mokymo turinio, metodų, priemonių laikytis Katalikų Bažnyčios ir Lietuvos Respublikos nustatytų reikalavimų (str. 6–7);
- remti katalikiškųjų organizacijų veiklą, suteikti joms galimybę naudotis valstybinių ar savivaldybių švietimo įstaigų patalpomis ir ištekliais (str. 4).
- katalikų tikybos mokytojų skyrimo, atestacijos ir darbo vertinimo procesuose vadovautis Lietuvos Respublikos ir Katalikų Bažnyčios nustatytais reikalavimais (str. 3; 7).

Dėl *mokyklų steigimo* pastarasis dokumentas oficialiai deklaravo Katalikų Bažnyčios teisę steigti *įvairių tipų ir pakopų švietimo įstaigas* ar būti *viena iš steigėjų*. Tokių institucijų kūrimo galimybė numatyta gavus raštišką kompetentingos Katalikų Bažnyčios vadovybės leidimą ir remiantis Lietuvos Respublikos įstatymais. Jose ugdoma remiantis katalikiška doktrina, o bendrojo lavinimo dalykų mokoma pagal Lietuvos Respublikos kompetentingos institucijos patvirtintą programą (str. 8).

Dėl finansavimo Šventojo Sosto ir Lietuvos Respublikos sutartis numatė, kad valstybinėms ar savivaldybių švietimo įstaigoms, įsteigtoms kartu su Katalikų Bažnyčia, ir nevalstybinių bei ne savivaldybių katalikiškų švietimo įstaigų valstybinio standarto išsilavinimą suteikiančioms programoms finansuoti atitinkamai skiriama tiek biudžeto lėšų, kiek to paties tipo ar pakopos valstybės ar savivaldybių švietimo įstaigoms. Nevalstybinių katalikiškųjų švietimo įstaigų papildomų programų finansavimas numatytas steigėjams (str. 9).

Katalikiškųjų ugdymo įstaigų veiklos sąlygoms įtakos turėjo ir 2004 m. Lietuvos Respublikos Vyriausybės priimtas „Tradicinės religinės bendruomenės ar bendrijos mokyklos, vykdančios formaliojo švietimo programas, finansavimo tvarkos aprašas“, siekiantis padėti įgyvendinti valstybinius įsipareigojimus švietimo srityje, deklaruotus Šventojo Sosto ir Lietuvos Respublikos sutartimi (2000). Dokumente įteisintas šio tipo nevalstybinių ugdymo įstaigų finansavimas. Aprašas reglamentavo mokymo lėšų ir mokyklos ūkio lėšų apskaičiavimą bei skyrimą iš Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto nevalstybinėms tradicinių religinių bendruomenių ar bendrijų mokykloms, vykdančioms formaliojo švietimo programas, jeigu tai numatyta Lietuvos Respublikos tarptautinėje sutartyje. Lėšų skyrimo tikslas – užtikrinti, kad religinių bendruomenių ar bendrijų mokyklos iš Lietuvos Respublikos vals-

tybės biudžeto gautų toki patį finansavimą kaip to paties tipo valstybinės ar savivaldybių mokyklos (Tradicinės religinės bendruomenės ar bendrijos mokyklos, vykdančios formaliojo švietimo programas, finansavimo tvarkos aprašas, 2004; § 1.1; § 1.2). Tai buvo svarus veiksnys, teigiamai paveikęs religinio ugdymo ir katalikiškųjų mokyklų plėtros procesą bei sąlygas.

Jau du dešimtmečiai, kai katalikiškosios ugdymo įstaigos integruojasi bendrame Lietuvos mokyklų tinkle. Juridinis jų statusas yra dvejopas. Kaip numatė Švietimo įstatymo pakeitimo įstatymas (1998), Švietimo įstaigos Lietuvoje gali būti steigiamos kelių steigėjų sutarties pagrindu. Tėvų pageidavimu valstybės ar savivaldybių švietimo įstaigos (klasės, grupės) sutarties pagrindu gali būti steigiamos kartu su valstybės pripažinta tradicine religine bendrija šios bendrijos, savivaldybių tarybos ar valstybės institucijos iniciatyva. Šių švietimo įstaigų steigimo, reorganizavimo ir likvidavimo tvarką, suderintą su valstybės pripažintomis tradicinėmis religinėmis bendrijomis, nustato Vyriausybė ar jos įgaliota institucija (Švietimo įstatymo pakeitimo įstatymas, 1998, str. 10.4). Remiantis šia teise, kai kurios katalikiškosios mokyklos įkurtos kelių steigėjų: Bažnyčios ir savivaldybės arba valstybės institucijos. Kita dalis Lietuvos katalikiškųjų ugdymo įstaigų (dažniausiai tai yra vienuolių įsteigtos mokyklos) yra nevalstybinės. Dabarties Lietuvoje įstatymų sudarytos sąlygos palankiai veikia šio tipo mokyklų plėtros procesus.

Išvados

1. Istoriniai duomenys rodo, kad 1918–1940 metais valstybės nuostatos dėl religinio ugdymo restitucijos ir jo įteisinimo kito. Lietuvos bažnytinės provincijos įsteigimas (*Lithuanorum gente*), privalomo religinio ugdymo (su nedidelėmis išimtimis) įteisinimas valstybiniu (Lietuvos Valstybės Konstitucija, švietimo įstatymai) ir tarptautiniu (Šv. Sosto ir Lietuvos Respublikos konkordatas) lygmenimis buvo svarbūs teigiami veiksniai religinio ugdymo ir konfesinių mokyklų kiekybinės ir kokybinės plėtotės procese. Tačiau šis procesas ne visada buvo nuoseklus. Valdančiųjų partijų kaita kartais neigiamai paveikdavo religinio ugdymo procesus ir mokyklas.
2. Religinio ugdymo restitucija posovietinio laikotarpio pradžioje iniciuota Lietuvos dvasininkijos ir plačiai palaikoma šalies tikinčiosios visuomenės dalies. 1990–2009 metų istorinės medžiagos ir valstybės dokumentų analizė rodo, kad teigiami įteisinimo ir plėtros veiksniai buvo valstybiniu lygmeniu įteisinta religinio ugdymo galimybė (Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, Lietuvos Respublikos švietimo įstatyme, Lietuvos Respublikos religinių bendruomenių ir bendrijų

- įstatyme) ir tarptautiniu lygmeniu reglamentuotos edukacinės Katalikų Bažnyčios teisės Šventojo Sosto ir Lietuvos Respublikos sutartyje. Tai užtikrino teisinės galimybes teikti religinį ugdymą valstybinėse mokyklose, steigti ir plėsti katalikiškąsias mokyklas.
3. Esminiai skirtumai, užfiksuoti religinio ugdymo įteisinimo Lietuvoje aspektu 1918–1940 m. ir 1990–2008 m.: pirmuoju laikotarpiu valstybės dokumentai religijos mokymą mokyklose įteisino kaip *būtinybę*, antruoju – kaip *galimybę*. Abiem laikotarpiais valstybės ir Bažnyčios bendradarbiavimą švietimo srityje įteisino oficialūs, tačiau nevienodo svarumo tarpvalstybiniai dokumentai: Šv. Sosto ir Lietuvos Respublikos konkordatas (1927 m.), Šventojo Sosto ir Lietuvos Respublikos sutartis dėl bendradarbiavimo kultūros ir švietimo srityje (2000 m.). Pirmuoju laikotarpiu valstybės ir Bažnyčios santykis buvo glaudesnis, įteisintos didesnės katalikiškosios veiklos galimybės. Valstybės priimtų išpareigojimų dėl katalikiškojo švietimo analizė rodo, kad religija užėmė prioritetinę vietą tarpukario Lietuvoje, traktuota kaip tautos ir valstybės tvirtumo garantija. XX a. pabaigoje atkūrus nepriklausomybę, Lietuvoje vėl vyko įvairiapusė katalikiškosios veiklos restitucija, tačiau ankstesnio laikotarpio lygio nepasiekta. Tai lėmė iš esmės pakitusi sociokultūrinė aplinka.

Literatūra

- Aliulis, V. (1998). Tikybos mokymas ir katechetų rengimas pirmaisiais atkurtos Nepriklausomybės metais. *XXI amžius* 70: 4.
- Aukštesniųjų mokyklų laikymo taisyklės. (1919). *Laikinosios vyriausybės žinios* 11.
- Bačkis, S. A. (2007). *Lietuvos ir Šventojo Sosto konkordatas*. Vilnius: LKMA.
- Congregation for Catholic Education. (2009). *Religious Education in Schools Fits Into the Evangelizing Mission of the Church*. Prieiga internetu: <http://zenit.org/article-26802?l=english> [žr. 2009 09 24].
- Čėsnyš, B. (1938). *Krikščionybės nuopelnai mūsų tautai*. Kaunas: J. Kuznickio ir L. Beilio spaustuvė.
- Dovydaitis, P. (1930). Atviras laiškas Lietuvos mokytojams(-joms). *Lietuvos mokykla* 11.
- Jankūnaitė, V. (1922). *Lietuvos valstybės konstitucija su paaiškinimais*. Kaunas: V. J. Katalikų mokyklų klausimu. (1927). *Lietuvos mokykla* 1–3: 69–72.
- Katalikų Veikimo Centras ir jo uždaviniai: vienkartinis leidinys*. (1929). Kaunas.
- Katalikų Veikimo Centro konferencijos 1930 m. spalio 8–10 d. rezoliucijos*. LCVA, F. 566, Ap. 1, B. 34, L. 12.
- Konkordatas Šv. Sosto ir Lietuvos Respublikos. (1935). *Lietuvos Novelos* (sud. K. Šalkauskis). Kaunas: [s.n.].

- Krikščioniškojo auklėjimo deklaracija „Gravissimum Educationis“.* (2001). Vatikano II susirinkimo nutarimai. Vilnius: Aidai.
- Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika.* (1989). T. 10. Chicago: L.K. Religinės šalpos rėmėjai.
- Lietuvos Respublikos Konstitucija. (1992). *Valstybės žinios 33-1014* (1992-11-30).
- Lietuvos Respublikos Švietimo įstatymas. (1991). *Valstybės žinios 23-593*.
- Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo 15 straipsnio papildymo ir 41 straipsnio pakeitimo įstatymas. (2000). *Valstybės žinios 40-1116*.
- Lietuvos Respublikos Švietimo įstatymo pakeitimo įstatymas. (1998). *Valstybės žinios 67-1940*.
- Lietuvos Valstybės Konstitucija. (1922). *Vyriausybės žinios*, rugpjūčio 6 d.
- Lietuvos Valstybės Konstitucijos.* (1989). Vilnius: Mokslas.
- Mironas, Kun. (1929). *Tikybės nepriklausomoje Lietuvoje*. Pirmasis Nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis. Kaunas [s.n.].
- Motuzas, R. (1995). *Lietuvos vidurinės mokyklos raidos 1918–1940 metais pedagoginės kryptys*. Vilnius: Leidybos centras.
- Nacionalinė katalikiškųjų mokyklų asociacija.* (2009). Prieiga internete: <http://nkma.lcn.lt> [žr. 2009 09 22].
- Steigiamojo Seimo darbai [posėdžių stenogramos].* (1920–1922). Kaunas: St.[eigiamojo] Seimo sekretoriatas.
- Subačius, P. (2007). Šventojo Sosto ir Lietuvos Respublikos konkordato (1927 m.) rengimo refleksija pal. Arkivysk. Jurgio Matulaičio ir vysk. Pranciškaus Būčio korespondencijoje. *Katalikai ir valdžios XX amžiuje*. Vilnius: LKMA.
- Šventojo Sosto ir Lietuvos Respublikos sutartis dėl bendradarbiavimo švietimo ir kultūros srityje.* (2000). Prieiga internete: http://www.lcn.lt/b_dokumentai/kiti_dokumentai/AS-LR-sutartis-svietimas.html [žr. 2009 01 12].
- Švietimo ministro K. Šakenio 1930 sausio 8 d. pranešimas arkivyskupui metropolitui J. Skvireckui.* (1930). LCVA, F. 1671. Ap. 5. B. 28. L. 31.
- Tijūnėlienė O. (2003). *Katalikiškoji Lietuvos edukologija: integralumo linkmė (1918–1940)*. Klaipėda: KU leidykla.
- Tijūnėlienė, O. (2000). Laisvos, neutralios ir konfesinės mokyklos samprata nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940 m.). *Soter 3(31)*: 85–97.
- Tradicinės religinės bendruomenės ar bendrijos mokyklos, vykdančios formaliojo švietimo programas, finansavimo tvarkos aprašas. (2004). *Valstybės žinios 34-4868*.
- Truska, L. (1996). *Antanas Smetona ir jo laikai*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras.
- Vidurinių ir aukštesniųjų mokyklų įstatymas. (1925). *Valstybės žinios 190/1289*.
- Visuotinė žmogaus teisių deklaracija.* (1948). Prieiga internete: <http://www.unhchr.ch/udhr/lang/lit.htm> [žr. 2009 07 20].

Zulumskytė, A., Lipkienė, J. (2003). Katalikiškų mokyklų raida XX a. Lietuvos švietimo kontekste. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 22. Vilnius: Katalikų akademija.

Žemaitis, K. (2000). Bažnyčios ir valstybės santykiai Lietuvoje 1918–1940 metais. *Soter* 4(32).

Žemaitis, K. (2006). Pijaus XI konstitucija „Lituanorum gente“ ir jos padariniai Lietuvai. *Logos* 48: 86–94.

JURIDICAL ASPECTS OF RELIGIOUS EDUCATION IN LITHUANIA

Vaineta Juškienė

Summary

Integration of religious education into the common educational process is one of the essential conditions to ensure a democratic possibility to choose teaching and upbringing according to each person's world-view. Elimination of this aspect from the system of school education would breach each person's right to free choice, which is declared in international, state and church documents (Universal Declaration of Human Rights, 1948, art. 26, § 3; Constitution of the Republic of Lithuania, 1992, art. 26; Gravissimum Educationis, 2001, etc.). Therefore, the issue of legitimation of religious education is critical in educational policy of any democratic country seeking to fulfil completely educational needs of its society. This issue was once again actualized in September 2009 when Vatican Congregation for Catholic Education proclaimed a document on religious education in schools, which expressed concern about occasional statutory attempts to substitute religious education with teaching not corresponding to educational attitudes of either parents or the Church (Congregation for Catholic Education, 2009). In this context it is relevant to examine juridical aspects of religious education in our country, especially on the threshold of the twentieth anniversary of restitution or religious education in Lithuania.

Religious education and upbringing in Lithuanian history has experienced several periods of decline caused by occupation regimes. Both at the beginning and at the end of the XX century, at the time of recovery of independence, religious education was characterized by restitutorial processes, which are concurrent to juridical circumstances and political trends. Therefore this article will review essential aspects of legitimation of religious education during both latest periods of Independent Lithuania.

The object of the research is religious education in the context of state documents and laws.

The aim of the research is to analyze factors and processes of legitimation of religious education in Lithuania during different historical periods. Due to chronological framing, the aim of the research is detailed by these tasks:

- To reveal factors and processes of legitimation of religious education during the period of 1918–1940.
- To reveal factors and processes of legitimation of religious education during the period of 1990–2009.

The *methods* of the research: analysis of scientific literature and archival sources, documental analysis, comparative analysis and interpretation.

When Lithuania restored its Independence (16.02.1918), education became one of the priority spheres of the new country. State education system, where religious aspect was of high importance, was under formation. The Constitution of Lithuania, adopted in 1922, guaranteed freedom of religious activities and wide range of action. Fundamental *factors of education* allowed state laws to legitimate family and school also providing the Church with analogical educational rights (Constitution of Lithuania, 1922, §39). At the same time, when projects of educational reform were being created and implemented, there were discussions about an optimal type of schools – free, neutral or confessional – and formation of youth world-view within them. Catholic confessional schools belonged to the category of *private* schools, which were provided with favourable functioning conditions during the first decade of Lithuanian Independence, and the system of foundation and development of their network was democratic. In interwar Lithuania there was a tight link between state and Church structures. Dynamics of development of the network of Catholic schools changed negatively at the end of 1920s and at the beginning of 1930s, when the official educational policy gradually shifted towards restrictions of the Catholic Church or its complete removal from the educational system. Catholic position was strengthened by the favourable official attitude of the Church. On 4 April 1926 Pope Pius XI issued the Apostolic constitution *Lithuanorum gente* which created the first ecclesiastical province of Lithuania with new dioceses. *Concordat between the Holy See and the Republic of Lithuania*, regulating the state and rights of the Catholic Church in the Republic of Lithuania, was signed on 27 September 1927. It granted an exceptional function in the society of the period to religion and everything connected to it – cult, teaching, individual and social moral – and provided the Holy See with a possibility to interfere at any time in order to protect anything which belongs to the sphere of religion. Analysis of these legal documents and the scope of state accepted responsibilities

show that religion and morality were treated as priority spheres in interwar Independent Lithuania.

During the Soviet times in Lithuania, the Church was separated from the state and school, Catholic schools were closed, and lessons of religious content were eliminated from educational plans. The Lithuanian Rebirth movement of 1988–1990 nurtured the idea of recreation of Catholic education and schools. Religion lessons in schools started in 1990. The new Law of Education, adopted in 1991, *strengthened the juridical status of religion lessons*: it provided for religion lessons to be taught in state educational institutions on request of parents (guardians) according to the religion professed in the family. Possibility of religious education is also stated in the Constitution of the Republic of Lithuania of 1992. Religious freedom and educational rights, which stem from this freedom, are embedded in the “Law of Religious Communities and Associations” of 1995. Similarly to the interwar period, the process of regulation of relations between the State and Church took place on international level. The *Agreement between the Holy See and the Republic of Lithuania on Co-operation in Education and Culture* was signed in 2000.

For two decades Catholic educational institutions have been integrating into the general network of Lithuanian schools. According to the amendment of the Law of Education (1998), educational institutions in Lithuania can be founded on the basis of an agreement of several founders. Upon parental request, state or municipal educational institutions can be founded on the basis of the agreement with a traditional religious community acknowledged by the state. On the ground of this right, some Catholic schools have been established by several founders: the Church and municipality or state institutions.

After generalization of historic and juridical material, substantive conclusions are presented.

Historical data show that state attitudes concerning restitution and legitimation of religious education in 1918–1940 were changeable. Establishment of the ecclesiastical province of Lithuania (*Lithuanorum gente*) as well as legitimation of mandatory religious education (with minor exceptions) on state (Constitution of Lithuania, Laws of Education) and international (Concordat between the Holy See and the Republic of Lithuania) levels were significant positive factors in the process of quantitative and qualitative development of religious education and confessional schools. This process, however, were not always consistent. Change in ruling parties brought negative attitudes and actions towards religious education and schools.

Restitution of religious education at the beginning of the post-soviet period was initiated by Lithuanian clergy and widely supported by the believing part of the society. Analysis of historical material and state documents of

1990–2009 shows that positive factors of legitimation and development were possibilities of religious education established on state level (Constitution of the Republic of Lithuania, Law of Education of the Republic of Lithuania, Law of Religious Communities and Associations of the Republic of Lithuania) and internationally regulated educational rights of the Catholic Church in the Agreement between the Holy See and the Republic of Lithuania. They opened and ensured legal possibilities for religious education in state schools and for establishment and development of Catholic schools.

The main difference in the aspect of legitimation of religious education in Lithuania in the periods of 1918–1940 and 1990–2008 is that during the first period state documents established religion teaching in schools as a *necessity* while in the second period – as a *possibility*. Cooperation between the State and Church in the sphere of education in both periods was validated by official international documents of different significance: the *Concordat* between the Holy See and the Republic of Lithuania (1927) and the *Agreement* between the Holy See and the Republic of Lithuania on Co-operation in Education and Culture (2000). During the first period the relation between the State and Church was considerably closer and wider spheres and possibilities of Catholic activity were validated. Analysis of state assumed responsibilities in respect of Catholic education shows that religion was a priority in interwar Lithuania and it was treated as a guarantee of the strength of the nation and the state. When Independence of Lithuania was regained at the end of the 20th century, diverse restitution of Catholic activities took place again although the level of the previous period was not reached. This was caused by essentially varied socio-cultural environment.